

ji. To je stoga što takva vrst istraživanja zahtijeva mukotrpan rad na prikupljanju i tumačenju prečesto štire i ponekad posvuda razbacane i nesređene izvorne građe te bogato poznavanje povijesti Crkve. Još je Jacques Picke (*Le chapitre cathedral Notre-Dame de Tournai de la fin du XIe à la fin du XIIIe siècle: Son organisation, sa vie, ses membres*, Brussels, 1986.) upozorio da je i u francuskim okvirima vrlo malo katedralnih kaptola koji imaju iscrpne arhive prije kraja 13. stoljeća, a do tada su, nastavlja, oni već prošli svoj najvažniji razvojni put.

Svojim temeljnim i temeljitim istraživanjem, koje je obuhvatilo izvore iz cijelog niza crkvenih i javnih arhivskih ustanova, a zatim i njihovu analitičku obradu u nadasve sistematičnom radu, Ante Gulin učinio je važan korak u popunjavanju historiografske praznine. Njegova cjelina pregleda povijesti kaptola činit će jedan od temeljnih stupova u daljnjem proučavanju hrvatske srednjovjekovne crkvene povijesti.

Mirko Sardelić

Mirela Slukan Altić, *Povijesna geografija rijeke Krke. Kartografska svjedočanstva*, Javna ustanova "Nacionalni park Krka", Šibenik 2007., 223 str.

U izdavačkoj nakladi javne ustanove "Nacionalni park Krka" – Šibenik objelodanjeno je potkraj prošle, 2007. godine, iznimno vrijedno djelo dr. sc. Mirele Slukan Altić pod naslovom *Povijesna geografija rijeke Krke: kartografska svjedočanstva*. Uredio ga je dr. sc. Drago Marguš, a recenzirali su ga prof. dr. Šime Pilić, prof. dr. sc. Drago Roksandić, dr. sc. Ante Gulin i Marko Menđušić, prof., koji je ujedno i lektor. Na 223 stranice enciklopedijskog izdanja napisana je povijesna geografija rijeke Krke od njezina prvog spomena do 50-ih godina prošlog stoljeća. Knjiga je, kao što i priliči svakom znanstvenom djelu, iznimno dobro koncipirana i po svojem sadržaju podijeljena na 13 poglavlja. Naslovna poglavlja usklađena su sa svojim sadržajem iz kojega proizlaze i u kojima se obrađuju određene teme.

U "Uvodu" (5) s podnaslovom: *Krka – rijeka koja oduzima dah*, autorica iznosi opće podatke koji su od iznimne koristi svakom čitatelju za bolje razumijevanje toka rijeke Krke. Prema tim podacima, tok rijeke Krke dug je 72,5 km; izvire ispod Topoljskog buka ili Krčića slapa u podnožju Dinare, 3,5 km sjeveroistočno od Knina. U svojem gornjem toku prima tri pritoka: Orašnicu, Kosovčicu i Butišnicu s Radeljvcem. Niz njezin tok, na uzvisinama s lijeve i desne strane, uzdižu se srednjovjekovni gradovi/utvrde Šubića i Nelipića: Čučevo (ili Trošeni), Nečven, Bogočin, Babin grad i Kamičak, a nešto niže Uzdah kula i utvrda Ključ, koje nadvisuje kanjon Čikole. Tekući do Roškog slapa, Krka širi svoj tok u Visovačko jezero, odakle neprijetno teče prema Skradinskom buku iznad kojega s lijeve strane kod Nos Kalika prima prtok Čikolu, koji, pak, svojim vodenim potencijalom obogaćuje i onako veličanstvene slapove, okićene vodenom prašinom.

Podno Skradinskog buka Krka vijuga brojnim kanalima, pritocima i brzacima čija snaga, nizvodno prema staroj Scardoni, opada, smiruje se i pretvara u miran bistrozelenkast tok rijeke sve do Prukljanskog jezera, u kojemu se gubi miješajući se s plavetnilom mora.

Krka nije samo hidrološki i geomorfološki fenomen, kako ističe autorica, nego je ona odvajkada imala i važnu ulogu u povijesti, od starog vijeka, kada je činila razdjelnicu između Liburna i Delmata, preko srednjega vijeka, kada je bila u srcu srednjovjekovne hrvatske države, pa sve do ranog novog vijeka, kada su se oko nje i uz nju vodile velike bitke protiv Osmanlija

za opstojnost Dalmacije i, napokon, do Domovinskog rata, kada opet postaje prvom linijom obrane Republike Hrvatske, potvrđujući tako svoju važnu ulogu u očuvanju hrvatske opstojnosti i njezina povijesnog kontinuiteta. Današnje područje Krke, napominje autorica, ima istaknuto mjesto u regionalnom razvoju Republike Hrvatske, posebice kao nacionalni park jedinstvenih krških fenomena te bogate kulturne baštine i kao važan čimbenik njezine turističke valorizacije.

U drugom podnaslovu, *Kartografska svjedočanstva rijeke Krke*, autorica navodi da su izvori na kojima tijekom dva protekla tisućljeća nalazimo ime Krke i njezinih naselja vjerodostojni svjedoci višestoljetnog povijesnog i kulturnog kontinuiteta Pokrčja. Burni događaji i nesiguran život s jedne i s druge strane Krke, koji su se odvijali stoljećima na razmeđu Mletačke Republike, Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva, ostavili su brojne tragove u tim kartografskim izvorima koji i sami čine važan i bogat dio hrvatskog kulturnog blaga toga kraja. Ti su izvori, uz ostale, zastupljeni kroz sva poglavlja knjige i predstavljaju nerazdvojan dio njezine cjeline.

U poglavlju "Tragom prvog spomena" (7), s podnaslovom *Katarabátes potamós – rijeka koja ponire u dubinu*, autorica napominje da prve podatke o rijeci Krki nalazimo zabilježene u antičkim izvorima (Pseudo-Skilaksa, Strabona, Plinija Starijeg), zatim govori o njezinu području na kojemu obitavaju ilirska plemena, na zapadnom dijelu Liburni, a na istočnom Delmati, slijedi potom *Rimsko osvajanje Ilirika i prvim spomen naseljima oko Krke* (grč. Katarabátes, lat. Titius) od kojih se navode: Scardona, Promona, Burnum, Municipium Magnum.

Nakon toga slijedi poglavlje "Krka u vrijeme Rimskog Carstva i njezini najstariji kartografski spomenici" (10), koje je autorica podijelila po podnaslovima, pa u prvom, *Pokrčje kao dio rimske provincije Dalmacije na Ptolomejovoj petoj karti Europe*, govori o slamanju Batonova ustanka 6. g. n. e., nakon kojega Ilirik postaje rimska provincija s nazivom Dalmacija, čije su granice sezale od rijeke Raše na zapadu do rijeke Matit na istoku (današnja Albanija). Ta karta kao najstariji sačuvani kartografski izvor rijeke Krke, čiji je autor slavni Klaudije Ptolomej (87. – 150. g. poslije Krista), istaknuti astronom, geograf i bibliotekar čuvene aleksandrijske biblioteke, prikazuje i oslikava područje Ilirika i Panonije te čitav tok rijeke Krke, koji je dobro poznao. Na karti su, između ostalog, ubilježeni i antički gradovi *Burnum*, *Varvaria* (Bribir), *Scardona* i *Promona*. U podnaslovu *Scardona i Burnum kao prometna čvorišta rimske Dalmacije* prikazana su i ubilježena oba spomenuta naselja oko Krke na Tabuli Peutingeriani na kojoj se nalazi ucrtana cestovna mreža antičkih pravaca. Prva je bila *Via Senia usque ad Salonam*, poznata i kao *Via Gabiniana*, koja je vodila od Senja preko Obrovca prema Muću do Salone s postajama u Burnumu, Promoni i Magnumu. Završena je oko 20. godine poslije Krista. Druga je cesta *Via as Iadera usquae ad Salonam*, koja je prolazila južnije i povezivala Zadar/Iaderu preko Skardone i Lorana (danas: Vrpolje) sa Salonom. Obje su ceste imale iznimno važnu ulogu na tom području.

Poglavlje "Pokrčje u razdoblju srednjega vijeka" (18) s podnaslovom *Grad Šibenik u zemlji Hrvata na karti iz 1154.* govori o vrlo ranom osnivanju hrvatskih naselja na području rijeke Krke, pa tako i grada Šibenika, koji se prvi put spominje na Idrizijevoj karti iz 1154. godine.

Poglavlje "Ulazak u sferu mletačkog interesa" (20) sastoji se od dva podnaslova: *Rijeka Krka i luka Scardona kao dio pomorskog puta u mletačkim portulanima 13., 14. i 15. st.; Krka kao razdjelnica velikaških posjeda Šubića i Nelipića na karti Matea Pagana iz 1522.*, koja govore o važnijim naseljima zabilježenim na kartama od ušća Krke do njezina izvora Krčića: Zaton/Sxato,

Rakitnica, Skradin, Bribir, Ostrovica, Visovac, Martinosovic, Čučevo/*Zucca* = Trošenj grad/, Nečven grad, antički Burnum, utvrde Tina u gornjem toku i Lab, grad Knin, utvrda Kapitul/*Capitolo* sa šest kula i crkvom poznatom iz 10. stoljeća kao benediktinski samostan sv. Bartula te, na istočnoj strani rijeke, na ušću Čikole u Krku, navodi se Ključ/*Ključica* koju su 1330. izgradili Nelipići, pa Kamičak/*Ramica*, Bogočin/*Bugucinc*, Nečven-grad, Drniš/*Derni* te Babidub, vjerojatno naselje Babin dub. Ta Paganova karta pokazuje da je već tada Pokrčje bilo gusto naseljeno s brojnim gradovima i utverdama hrvatskih plemićkih rodova Šubića i Nelipića koji su, nakon prvih provala Turaka na to područje 1415. godine, počeli postupno nestajati. Za svako mjesto autorica je priložila kraći opis s osnovnim podacima.

Poglavlje "Pokrčje pod osmanskom vlašću" (34) predočuje nam na temelju provjerenih povijesnih podataka situaciju nakon turskih osvajanja Pokrčja i njegovih naselja 1522. koja su zabilježena u podnaslovu *Krka i njezina naselja kao mletačko-osmanska bojišnica Ciparskoga rata na kartama Martina Rote Kolunića iz 1570. i 1571. godine*, nakon koje je sklopljen sporazum o novom razgraničenju toga teritorija 1576., zatim *Rijeka Krka u ostalim kartografskim prikazima 16. stoljeća*, pa *Pokrčje kao dio osmanske krajine na karti Jana Janssoniusa iz 1646. godine*, *Kandijski rat (1645. – 1669.) i njegove posljedice*, *Odjeci Kandijskog rata na karti Pierra du Vala iz 1663. godine*, *Morejski rat (1684. – 1699.) - prema konačnom oslobođenju*, *Dalmatinsko zaleđe u ratnim operacijama Morejskog rata na kartama Vincenza Marie Coronellija iz 1687., 1688. i 1695.* Slijedi potom podnaslov *Inkorporacija novooslobođenog područja i stvaranje novog teritorijalnog ustroja na karti Giacoma Cantelija da Vignole iz 1689. godine* u kojem autorica opisuje događaje nakon poraza Turaka 1688. godine.

Poglavlje "U sastavu Mletačke Republike" (66) donosi se opširan osvrt na mirovni ugovor potpisan 7. veljače 1700. u Srijemskim Karlovcima između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva s novom linijom razgraničenja u Dalmaciji koja je prikazana na *Alberghettijevoj karti*. Sljedećih nekoliko podnaslova jasno kazuje o čemu se radi: *Kolonizacija i novi kulturni pejzaži Pokrčja u mletačkim katastrima iz 1709./1711.* s opširnijim prikazom naseljavanja stanovništva; *Pokrčje u posljednjem osmansko-mletačkom ratu u Dalmaciji (1714. – 1718.) na Moserovoj veduti iz 1716. godine*. Nakon Požarevačkog mira koji je potpisan 21. lipnja 1718. godine između Mletačke Republike i Habsburške Monarhije s Osmanskim Carstvom, definirane su *Nove granice Dalmacije i nastavak kolonizacije Pokrčja*. Sljedećih nekoliko podnaslova: *Trgovački i poštanski putovi Pokrčja na karti nastaloj oko 1757. godine*, *Geografske i mentalne slike rijeke Krke u djelu Alberta Fortisa "Put po Dalmaciji" s geografskom kartom*, *Mlinice na Skradinskom buku i prijedlog održavanja sedrenih barijera u projektu Giuseppea Ferra iz 1772. godine*, *Prirodni i kulturni pejzaži Krke nakon Grimanijeve reforme na karti Antonia Grandisa iz 1791. te, na kraju*, *Gornje Pokrčje kao spona Dalmacije s Bosnom na karti sanitarnih kordona iz 1795.*, razvidan su dio toga poglavlja u kojima autorica prikazuje jedno cijelo stoljeće burnih događaja na tom području s jedne i s druge strane rijeke Krke.

Vrlo kratko poglavlje "Prva austrijska uprava (1797. – 1805.)" (103) govori o padu Mletačke Republike 1797. g. i završetku njezine višestoljetne uprave u Dalmaciji. Tijekom rata koji je započeo 1792. i trajao do 1797. između Austrijskog i Francuskog Carstva, Venecija, iako neutralna, postaje dio ratne pozornice na kojoj su se zbivali ključni događaji. Naime, mirom u Campo Formiju 17. listopada 1797. podijeljeni su mletački teritoriji između Austrije i Francuske, pa je istočni dio Italije od Adige, Istra, Dalmacija i Boka kotorska, došao pod austrijsku upravu. Tom je promjenom Dalmacija vidjela svoje ujedinjenje s Hrvatskom, koja se također

nalazila u Habsburškoj Monarhiji. Nažalost, Monarhija se tome suprostavila, pa je Dalmacija ostala kao odvojena upravna cjelina do 1806. godine.

Poglavlje “U okrilju Napoleonova carstva (1806. – 1813.)”, koje sadrži podnaslov *Topografska izmjera i izgradnja cesta u vrijeme prve austrijske i francuske uprave na karti iz 1806./1808.* (104-105), govori se o kraćem razdoblju francuske vladavine pod Napoleonom koji je mirom s Austrijom 1805. dobio one zemlje koje su joj pripale Campoformijskim mirom 17. listopada 1797. Nakon toga, 1806., Napoleon je zauzeo Istru, Dubrovačku Republiku i Dalmaciju, koja mu je bila posebno važna zbog strateškog položaja, odnosno Osmanskog carstva, s kojim je bio u dobrim odnosima, jer je preko njegova područja mogao napasti Rusiju. Ta topografska izmjera i izgradnja cesta u vrijeme prve austrijske i francuske uprave prikazana je na karti iz 1806./1808. g. koja je trebala poslužiti kao nekakav izvještaj o izgradnji cesta u Dalmaciji u trokutu Zadar-Šibenik-Knin, pa i šire.

Poglavlje “Druga austrijska uprava (1813. – 1918.)” sastoji se od tri podnaslova: *Prva sustavna katastarska izmjera 1825./1828. i novi agrarni pejzaži Pokrčja*, *Prvi rezultati hidromodulacije Krke na topografskoj karti austrijske izmjere Dalmacije 1851./1855.* te *Izgradnja željezničke mreže i šibenskog vodovoda u listovima fran-jozefinske topografske karte 1894./1895.*, koja govore o prvim pripremama na uspostavi austrijskog katastra 1806., kada je počela i nova sustavna topografska izmjera Habsburške Monarhije, tzv. franciskanska topografska izmjera koja omogućuje uočavanje svih promjena na području Pokrčja. Poglavlje sadrži brojne topografske karte s popisom sela i zaselaka uz Krku te željezničkom i vodovodnom mrežom. U svezi s vodovodom, prvi je bio izgrađen i otvoren šibenski vodovod 1878., zatim kninski 1887., pa skradinski 1911. i, naposljetku, 1955. vodovodna mreža po istočnim selima Pokrčja i Dalmatinske zagore.

Zadnje poglavlje, “Naseljima oko Krke” (135) sadrži kraći opis triju starohrvatskih i srednjovjekovnih gradova. Prvi je prikazan Knin, grad čije su prve utvrde podignute u drugoj polovini 9. stoljeća. Knin se prvi put navodi na karti Matea Pagana 1522., i to kao grad dvojne strukture s utvrdama Lab i Tin koje su bile povezane sustavom zidina. Te su godine Knin osvojili Turci i on tada postaje glavno vojno i upravno središte nahije i kadiluka. Od tada pa do 1688., kad su ga osvojili Mlečani, a i nakon toga, Knin je prikazan na brojnim kartama iz razdoblja različitih političkih i vojnih sustava i vlada (mletačkih, austrijskih i francuskih). Nakon Knina, prikazan je srednjovjekovni Drniš, koji je utemeljen prije osmanskog prodora. On se u izvorima prvi put spominje 1494., a na kartama i planovima izgradnje tek 1688. i 1708., 1716. i 1913. Slijedi potom drevni Skradin, koji se spominje još u 6. stoljeću kao sjedište biskupije. Njegov izgled prikazan je na nekoliko karata i veduta iz 1522., 1571., 1647. i 1827. U podnaslovu *Tipologija ruralnih naselja* obrađuju se i navode brojna naselja na katastarskim kartama uz Krku (Sonkovići, Dubravice, Pokrovnik, Pakovo Selo, Brištane, Mratovo, Bogočim, Bogetići, Bobodol, Zaton, Raslina) s posebnom pažnjom usmjerenom na otok Visovac – simbol povijesnog kontinuiteta i duhovne obnove Pokrčja (s katastarskim kartama) te manastir sv. Arhanđela – duhovno središte pravoslavlja na Krki s dvije karte iz 1828. godine.

Na kraju knjige dodan je popis literature, kazalo zemljopisnih pojmova te kraći životopis autorice.

Kao što i sam naslov kaže, povijesna geografija Krke temelji se na brojnim geografskim i povijesnim izvorima, tj. na topografskim i katastarskim kartama kojih su autori poznati kartografi, koji su na njima u svoje vrijeme zabilježili stvarno stanje Pokrčja, njegove demografske i

topografske promjene, nestajanje starih i nastajanje novih gradova, naselja i utvrda, promjena njihovih imena iz kojih se razvidno iščitava pod kojom su vlašću bili, mletačkom, turskom, austrijskom ili francuskom.

Na kraju svakako valja reći da je ta monografija dobro osmišljena i koncipirana te lijepim i razgovijetnim hrvatskim jezikom pisana. A slikovni prilozi, tj. topografske i katastarske karte, čvrst su temelj toj znanstvenoj monografiji koja uistinu predstavlja poseban dar našem čitateljstvu, a hrvatskoj historiografiji izvrsno djelo i nezaobilaznu bibliografsku jedinicu. A za ovaj vrijedan doprinos hrvatskoj historiografiji autorica, kao i nakladnička kuća Javna ustanova "Nacionalni park Krka", zaslužuju svaku pohvalu te iskrene čestitke na ovom lijepom i korisnom djelu.

Ante Gulin

Tomislav Raukar, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku (odabrane studije)*, Književni krug, Split 2007., 482 str.

Studije akademika Tomislava Raukara okupljene u ovoj knjizi radovi su nastali i tiskani u časopisima i zbornicima između 1970. i 2001. godine te zorno predstavljaju autorovo tridesetogodišnje znanstveno-istraživačko pregnuće na proučavanju povijesti Dalmacije u srednjem vijeku. Istraženi rezultati s jedne su strane oslonjeni na bogatu historiografsku baštinu, a s druge na autorova sustavna višedesetljetna proučavanja pismohrana diljem jadranskih gradova. U tekstove koji se ovdje objavljuju nisu naknadno uključeni rezultati kasnijih istraživanja (osim na nekim mjestima), pa prilozi, kako i sam autor napominje u "Predgovoru" (7-8), ocrtavaju razinu historiografske spoznaje i autorova shvaćanja o pojedinim pitanjima u trenutku kada su oni nastali. Kako bi se ta historiografska praznina dijelom prevladala, u "Predgovoru" knjige upozoreno je na novije historiografske rezultate (kroz objavljivanje pregledne bibliografije o pojedinim istraživačkim temama).

Ukupno 15 priloga prema svojim je sadržajnim značajkama okupljeno u dva dijela knjige. Prva cjelina ("Prema sintezi", 9-212) sadrži sedam radova koje spaja težnja prema zaokruženom, cjelovitom pogledu na razvoj dalmatinskih gradova od ranoga srednjeg vijeka do mletačkoga doba. Prvi prilog, naslovljen "Srednjovjekovni grad na istočnom Jadranu: prostor i društvo" (11-25), sažet je i pregledan uvid u temeljne prostorne i društvene odrednice iz srednjovjekovnog razvoja naših uzornih komuna. Prostorna baština (antički kontinuitet, gradovi-utvrde, gradovi koji nastaju u srednjem vijeku), procesi sabijanja i širenja gradskog prostora i njegova organizacija, gospodarska komponenta kao podloga za razumijevanje društvenih mijena i gibanja, samo su neke od okosnica ovoga rada. Ustroj komune kao zasebne cjeline sa svojom specifičnom strukturom društva te s time u svezi odnos komune prema vanjskom svijetu (prema hrvatskom zaleđu te prema jadransko-sredozemnom prostoru) osnova su priloga "Društvene strukture dalmatinske komune u srednjem vijeku" (27-34), a rad pod naslovom "Dalmatinski grad i selo u kasnom srednjem vijeku" (35-42) ponajprije je usmjeren na veze i prožimanje između gradske (komunalne) sredine i seoskog prostora (migracije, gospodarske veze).

Dalmatinske komune kao "zatvorena", odnosno "otvorena" društva, stalno prisutna borba između težnje gradske sredine za zatvaranjem u vlastiti opseg i trajna životna potreba otvaranja i propusnosti općinskih granica prema vanjskome svijetu središnja su tema autorovo-